

Hebrew Writers Association in Israel

בעיות היצירה הספרותית בישראל

Author(s): ברוך קורצווייל

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. / 1966), pp. 126-129 כ"ג ב' (תמוז תשכ"ו יולי

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23855303>

Accessed: 25-03-2018 08:43 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

ברוך קורצווייל / בעיות היצירה הספרותית בישראל

א. פוזיציה ובעיה מדומה

מצבה המיוחד של הספרות העברית החדשה — וכחלק ממנה גם זה של הספרות הישראלית על בעיותיה — הוא המעיד כמאה עדים נגד הנסיון לשלול את הזיקה ההדדית בין הספרות לבין החברה, היינו, נגד הטיעון בעד האוטונומיה המוחלטת של הספרות. ואפשר שישנו מקום לסברה, שרק חברה שבעה, על תרבותה הליאה שאינן חיות כבר במתח המאבק היום־יומי על קיומן, הן בלבד יכולות להרשות לעצמן את הלוקסוס שבגידול פרחי הרע, הצומחים בשטח־ההפקר של החברה. עם וחברה המאמינים בעצמם, ביעודם — ויהיה יעוד זה הצנע, המצומצם והאגואיסטי ביותר — אינם יכולים להכריז על היצירה הספרותית כעל אָקט רוחני, שמגמתו אוטונומיה מוחלטת ודא־אינטגרציה.

הספרות הישראלית, אם ברצונה להיות יותר מחיקוי חיוור ועלוב של אופנה אירופית־אמריקאית עוברת וחולפת, עליה להמשיך במסורת של גדולי סופרינו: היא מעולם לא מפסיקה את השיח־השיג עם המציאויות הסובבות אותה. ברגע שתכריז על אופיה ההרמאטי המוחלט כלפי ההתרחשויות החיצוניות, היא גוזרת על עצמה כליון. הרי לא ייתכן שהיא תתנכר לפתע לכל עברה של ספרותנו, שהיתה לה במידה מכרעת פונקציה מחנכת. כל עוד תפקידי הבנייה וההגנה הפיזית, במובנה האלימנטארי ביותר, עומדים בראש דאגתנו, אין הספרות יכולה להעמיד פנים כאילו היא משוחררת מכל וכל להיענות לאתגרים החמורים והגורליים ביותר של מציאות זו. ומשום כך, בלי לבדוק את האלגטימיות של עמדת סופר כמו Robbe-Grillet, בשביל הצרפתים — זה עניינם — דעותיו האסתטיות מחטיאות לחלוטין את הסיטואציה שלנו. „הספרות אינה בשבילנו אמצעי־הבעה, אלא של חיפוש, ומעולם בעצם אין היא יודעת את מה שהיא מחפשת, אין היא יודעת מה שיש לה לומר. פיוטי — זוהי המצאה שבבילנו, המצאה של העולם ושל האדם...” את מותרות העמדה הצרפתית הזאת של Robe-Grillet, למשל, או זו של Valéry, לא נוכל להרשות לעצמנו. ואפילו ניסוח הדוחה, בצדק, כל נסיון לזהות את המהות הפיזית עם תהליכים רוחניים, יש והוא נראה לי מסוכן בשביל הסיטואציה שלנו: „אין זה מעניינו של הפיוט להודיע למישהו על התהליכים הרוחניים המתרחשים במישהו אחר” (Commentaires de Charms). — זה נכון ולא נכון כאחד. נכון, שעה שברצוננו להבין את הפאנומאן הפיוטי כשלעצמו; לא נכון, ברגע שאנו גורסים אינ־טגראציה של הפאנומאן בתוך המציאות האופפת אותו. כמו כן ספק רב בלבי, אם ספרותנו רשאית לשים את דגש־החשיבות על אקט־העשייה הפיזית בלבד. והרי זוהי ההנחה של חלק מכריע בפיוט המודרני, מאז הרומאנטיקה הגרמנית, דרך ניצשה עד לוואלירי, בן, או רוב־גרייה, או שוב, כדברי ואלירי: „ואם שואלים אותי... מה שרציתי לומר בשיר זה או אחר, אז תשובתי היא, שלא רציתי לומר משהו, אלא ברצוני היה לעשות משהו, ושדווקא כוונה זו לעשות — היא שרצתה לומר מה שאמרתי” (Cimetière marin).

אין להניח שבעיית האוטונומיה המוחלטת של היצירה הספרותית היא מסימני־הפך החשובים של הספרות הישראלית, על אף שלעתיים עשוי להתעורר רושם כזה. ברם, בנידון זה, כפי שכבר רמזתי, ספרותנו כאן נגרת על־ידי זרם של אקטואליות זרה. מאידך, בוודאי שהיינו חוטאים, אילו היינו מעמידים לעומת אופנת האוטונומיה האמנותית־ללא־סייג פוזיציה מסוכנת לא פחות, והיא „הספרות המגויסת” במובנה הצר, הפשטני והאנטי־פיוטי ביותר. האמת היא בין הקצוות. ספרות אמת אינה קיימת ללא זיקה, ללא מתח אמיתי, אל המציאויות. כאמור, כל אותו וכוח נראה לי כמלאכותי וכלא־חיוני לגבי מציאותנו הספרותית כאן. אפשר שיש מקום אפילו לפקפק אם זוהי הבעייה הרצינית ביותר, עימה נאבקת היצירה האירופית.

ב. יחסי־גומלין בין הספרות הישראלית וספרות־עולם

למן התחלותיה מתמודדת ספרותנו החדשה עם הספרות העולמית. מאז שהיא ברובה המכריע ספרות חילונית וחזקה להיות ספרות סקראלית, כפי שהוגדרה מהותה גם על־ידי André Malraux (“Les voix du silence”), לא פסקה ספרותנו, וממילא גם הספרות הישראלית, להיות

חלק של ספרות-עולם במובנה המודרני. הוזה אומר: בעיות הספרות המודרנית משתקפות גם בספרותנו. אבל מכאן עד למסקנה, שכל בעיה מודרנית נותנת במידה שווה את אותותיה גם אצלנו, רחוקה הדרך מאד. ומאידך, יש ויש מקום לדעה, שדווקא סופרים יהודיים, וביניהם סופרים יהודיים כותבי עברית, הקדימו בכמה דברים תהליך המצטייר במלוא עצמתו באיחור-מה בספרות העולם. כדוגמאות הייתי מזכיר את קאפקא, את ביאליק המאוחר, את גנסיך, את עגנון ואת אורי צבי גרינברג. העובדה שאין אני מזכיר אף סופר ישראלי אינה מקרית. פירושה, שהספרות העברית של ילידי הגולה עולה במשקלה, בחשיבותה וגם במודרניותה, על כל מה שנוצר עד כה על-ידי הסופרים הישראליים. וגם זה אינו מקרה. סופרי עברית בני הגולה עמדו באופן טבעי בסיטואציה של מתח רוחני כפול. הם צריכים היו לענות על האתגר של המטען התרבותי של עם, היינו של התרבות היהודית העשירה, ויחד עם זה הם היו באינטנסיביות פוריה את המתח עם אחת או עם כמה תרבויות וספרויות אירופאיות. אני אומר שהם חיו את המתח הזה, משום שכל צעד קונקראטי הביא אותם לפגישה, להתמודדות או להתנגשות עם התרבות הגרמנית, הצרפתית, הרוסית או האנגלית.

מתח זה חסר לסופרים הישראליים. ספרים יכולים לשמש תחליף בלבד למתח ולאתגר החי. צא ולמד מכאן, שהספרות הישראלית היא למעשה פרובינציאלית וצרה יותר מהספרות היהודית והעברית הגלותית, למרות שלעמים הספרות הישראלית מעמידה פנים של מודרניות מובלסת. איהתאמה בין יומרתה של הספרות הישראלית לבין נתונה ותנאיה המוגבלים והצרים, היא בעייה רצינית מאוד. ברם, יש להוסיף מייד, שבעיה זו מעסיקה, כנראה, יותר את הביקורת משהיא מעסיקה את הליריקנים וכותבי הפרוזה והמחזאים שלנו. מאידך, אין ברצוני לטעון שזוהי הבעייה החמורה ביותר שבפניה עומד הסופר הישראלי. אפשר רק להתנחם בזה, שגם את הבעיות החמורות יותר אין הוא רוצה ואין הוא מסוגל לראות. דבר אחד יוגד מראש לחברינו הצרפתים: האבחנה, ואפשר לומר ההפרדה המוחלטת, שהם גורסים בין שירה (poésie) לבין פרוזה, אינה קיימת אצלנו, וסבורני שהיא בכלל הפרדה שרירותית. על זה מעידה הספרות הצרפתית של זמננו, המעבירה — למשל אצל Robbe-Grillet או אצל Claude Simon — גם לפרוזה זכויות האוטונומיה המוחלטת, שעוד Valéry תבע אותן לשירה בלבד. ובכן: קיים יחס-גומלין בין ספרותנו לבין ספרות העולם, אבל למעשה היחס הוא כמעט חד-סטרי בלבד, היינו השפעות משם עלינו. הכיוון ההפוך אינו ידוע לי, וספק רב אם לספרותנו כאן יש משהו לבשר לספרות האירופית. עובדה זו בוודאי שהיא ראיה לציון, אם נעלה נגד-עינינו את ההשפעה העצומה שהיתה לספרותנו העתיקה, הסאקראלית, על תרבות-אירופה וספרותה. הסיטואציה הפאראדוקסאלית, שהיא בעייה רצינית בשביל סופרינו, פירושה שמבחינה ספרותית יש לישראל על אדמתה לבשר פחות לעמים משהיתה ליהדות הגולה לבשר להם.

ג. שפה בסימן משבר ושינוי ראדיקאלי של המשמעויות

בשום ספרות אירופית אין סיטואציה לשונית הדומה לזו שבפניה עומד הסופר העברי המודרני והסופר הישראלי. אני מתכוון לתפנית מהספרות הסאקראלית לספרות חילונית. קשר מיוחד מקשר את עמנו עם שפתו ועם ארצו. העברית היתה ונשארה בשבילנו שפה של קדושה במובן אחר לגמרי מאשר, דרך משל, השפה הלאטינית בשביל הכנסייה הקתולית. בשפה העברית התנהלו ומתנהלים חיי-חולין, ועל אף הכל היא היתה ונשארה לשון-הקודש. ספרותנו — במידה שיש לה חשיבות אוניברסאלית — היא ספרות קדושה, ספרות סאקראלית. אבל מה קורה אם סופר עברי מודרני רוצה לדובב את החולין שבחולין בלשון סאקראלית זו? אין לו ברירה אלא לאנס את לשון הקודש! משמעויותיה, דימוייה, תמונותיה והמיטאפוריקה שלה משנות את רוחן. ובצורה קיצונית עדים אנו לתהליך הניפור (alienation) הזה דווקא כאן בארץ, אצל הסופרים הישראליים. הסיבה של התפתחות ראדיקאלית זו ברורה. סופרי עברית בגולה דיברו בחיי יום-יום יידיש, או אחת הלשונות האירופאיות. לעברית היתה נודעת, על אף תהליך הסיקולאריזציה, אופי של שפה נעלה, חגיגית יותר. דבר זה נשתנה כאן, בארץ. אפשר לעמוד שוב על מין פאראדוקס שני: ככל שהשפה רוכשת לה יותר את המעמד של שפה טבעית, ככל שהיא יותר עממית, היא מאבדת את זיקתה למשמעויות המקוריות, הנעלות, של שפתנו. ואין זה מן הנמנע, שלעתיד קשה יהיה לצעיר ישראלי להבין את התנ"ך. כבר היום הוא מתקשה בקריאת קלאסיקנים של הספרות העברית החדשה, למשל מנדלי ואפילו ביאליק. והרי משונה הוא באיזו מידה העריצו גדולי ספרותנו החדשה, בני הגלות, את הספר,

ואפילו אחרי שיחסם לכתבי־הקודש חדל להיות יחס של אמונה תמימה, ידעו באופן אינסטינקטיבי שאין לו לעמנו מיטען רוחני יקר וחשוב יותר מכתבי־הקודש. ביאליק, שהיה בעל אינ־טואיציה נדירה לבעיות השפה, מסיים את מסתו „הספר העברי“: „הארץ הנחילה אותנו ספר קטן אחד. מי יודע, אולי סופו של הספר להשיב לנו את הארץ“. משפט זה מביע לאין ערוך יותר מאמונה בלבד בכוח המאגי של המלה. ביטוי הוא לאמונה העמוקה בכוח הרוח האלוהית, היוצרת לה כלי — היא לשון הקודש. ואותו ביאליק, ששירתו מציינת את דרך הייסוריין של המשורר המודרני ממקור־מחצבתו של לשון הקדושה שנהפכה לחולין, גם ביאליק המודרני מאמין רק בשפה העברית בחינת כלי. המסוגל לשמור על רכושנו הרוחני: „התוכל שום שפה אחרת, מלבד העברית, להבטיח לנו את רכושנו הרוחני לעתיד לבוא? ההיסטוריה שעד עכשיו הוכיחה את ההיפך“. ויחד עם זה יודע ביאליק על סכנות הסיקולאריזאציה הטוטאלית: „יודע אני, הספר והספרות נעשו בימינו חולין“. באופן פאראדוקסאלי מאמין ביאליק שהשפה עצמה תתנגד לנסיין לאנס אותה עד שתצא נשמתה הקדושה: „ואולם היצירה האמיתית לועגת לשוק ולהמונו. חייה חיי עולם וקדושה לדור ודור“.

האם הספרות הישראלית נאמנה עוד לצורה־היצירה האמיתית? הייתי יכול להעלות דוגמאות למאות המעידות על ההיפך. האם הסופר הישראלי חש בגורליות שבהחלטתו לא להיות שותף־לאמונה זו?

הבה נקשיב לדברי סופר גדול שני, סופר „חילוני“ גם הוא: „...הרוח היהודי שהוציא כבר בימי חלדו את אהבתו הראשונה... ומכנה את תמצית־חייו בשם דת... ספרותנו, אם גם תיף ותעצם עד בלי די, תישאר כל ימיה כלי שני. המעטת דמות זו היא הגורמת לספרותנו הפסקות. ירידות־פתאום, נפילת חלקים... הספרות העברית היא גלגול בן גלגולים מן התנ״ך“ (יעקב שטיינברג: בעבותות התנ״ך). ובמקום אחר: „אנחנו רוצים לקומם את ירושלים של מעלה, את חיי הרוח של עיר יהודים קדמונים, עיר לא קריה, כמעט נדחת בערך לרומא ולאטונא... היא יצרה את כתבי הקודש, לאמור: בה חיו אנשים אשר לידם באו הספרים האלה. הם קראו בהם, הבינו לרוחם, אף שמרו אותם מכל משמר. זאת היא חידה, אשר נפלאותיה רבו מספור“ (יעקב שטיינברג: ירושלים).

הקיימת אותה יראת־כבוד מפני „חידה“ זו, הישנו עוד שריד מהאמונה ב„נפלאותיה“, בכתבי סופרינו הצעירים? הקורא בליריקה ובפרוזה העכשווית תוהה ומחפש לשווא זכר לאותה תחושה היסטורית עמוקה ואמיתית, שהיתה עוד חיה בנשמת סופרינו לפני עשרות שנים מעטות. ברם, מה יכולה להיות עתידה של ספרות המתייחסת ללשון־הקודש כמו לעיר שנכבשה בכוח? מה ניתן לסופרים אלה לבשר לעמם, במה עשויה לעניין כתיבתם את עמי העולם? היש צורך לבשורת ה־beatles או האַכְסִיסְטְנְצִיאִלִיסְטִים בלשונו של ישעיהו או של תהילים? והאם השירה הישראלית עולה וצומחת מתוך הקאטיגוריות של ראות סינפטי־חזותית, בה לשון ותוכן מהווים אחדות שאין להפריד ביניהם, ראות שהיא מנת־חלקו של המשורר העברי הגדול ביותר בזמננו, של אורי צבי גרינברג? „אשר יהיה בעתיד, כבר היה לפני. ואשר לא היה לא יהיה לעולם“. ורק הודות לראות זו יש מקום ל„אני מאמין“ שאחרי ההשמדה:

אני סאמין בְּהַשְׁאָה הַדְּבָר, אָנִי מְכִיר בְּכָל דַּעַת
אֵת הַדַּעַף הָאֲרָצִי וְאֵת הַנְּבוֹאֵי־שְׂבָחֶלֶם, אֲשֶׁר שָׁם
הַכְּסוּפִים הַגְּבִלִים לְכָאֵב וְקָטִים הַפְּרָאוֹת בְּהַקִּיץ:
אָנִי קְרוֹב בְּשִׁכְלִי לְכָל אֵלֶּה, אֲפֹשֶׁר בָּם לְגַעַת:
אָנִי שׂוֹנֵה סִפְרָטִי: הֵם טָפְחוּ כְּסוּפִים: הֵם נְבָאוּ נְכוֹנוֹת לֹא עָווּ
בְּכָל סִפְרוֹת־עֲשֵׂה־לְדַת־כְּסָף־בְּעָם לֹא עָווּ.

אֵלֶּהִים אָנִי כָּא לְצִוֹת זֹאת בְּחֻקְתֵּי הַשִּׁיר... („רחובות הנהר“, רל״ח)

אין שום ספרות עוד בעולם העומדת מול בעיה חמורה וגורלית כמו ספרותנו. האם הסופר הישראלי יודע על אחריותו ועל ההכרעה ביחסו לשפתו, שהיא הכרעה לחיים ולמוות? אין לקנא בסופר הישראלי על הירושה שהנחילו לו דורות, אשר דגלו בשם „הנור־מאליזאציה“ של חיי עמנו. מחיר הנורמאליזאציה משתקף בדרך ספרותנו, בעיקר בעשרות השנים האחרונות.

ד. הספרות העברית החדשה היא ספרות של ספרות

במבוא Introduction à la poésie française מכריז Thierry Maulnier שהשירה הצרפתית התרחקה יותר מכל שירה אחרת מהיסודות האוניברסאליים של הפולקלור ושל השיר העממי (לפי George Steiner: Death of Tragedy); החומר הלשוני שלה התעדן כבר בדורות רבים של מסורת ספרותית שקדמה לה. החומר השולט של השירה הצרפתית הוא שירה שהיתה קיימת לפניו. היא אמנות הפונה אל האמנות.

לאין ערוך קיימת אמת זו לגבי ספרותנו. סופרינו, במידה שהם סופרים גדולים, מעלים ביצירותיהם אסוציאציות ספרותיות של אלפי שנים, מהמקרא, מהתלמוד, מהמדרשים, מהפוסקים, מהתפילות ומהמחזור, מהזוהר, מספרות הקבלה והחסידות. אנו עם עתיקי־זמן עם מיטען רחני עשיר, רב־גוני ומסובך. אבל לעושר המחייב הזה שתי פנים: פני גדולה והוד־קדומים ופני סכנה והגבלה מסוכנת. על הפן הראשון אין צורך להרבות במלים. אבל מה קורה, כשיסתתמו המעיינות התודעתיים של העושר הזה? מה תהיה גורלה של ספרות ישראלית, שנציגיה חדלו לינוק מירושת הדורות? ספרי העבר התומים לפניו, בעוד שהפולקלור, או השיר העממי החדש, של מציאותנו מפרה את שירתם. רמותי על כך כבר מקודם: אפילו ספרותנו שמלפני חמישים עד מאה שנים לא תהיה מובנת להם, נוגע אני כאן בבעייה כאובה מאוד, בבעיית התרגום: איך אפשר לדובב את האינטגרציה המופלאה אליה הגיעה ספרותנו בכתבי ביאליק, עגנון, גרינברג, שלום, שלונסקי, אלתרמן או הזו? הייתכן לתת מושג מריקמת הפלאים בשפה זרה? ספק רב אם הנסיון יצליח. את שלום־עליכם, ובכלל את הספרות היידישית, קל יותר לתרגם, משום שרוב יסודותיה של יידיש כלולים בשפה אירופית, היינו הגרמנית מימי הביניים בצירוף יסודות סלאביים ועבריים. מר הוא גורלה של ספרותנו החדשה הגדולה.

ומאידך, שפת הישראלים נוחה יותר לתרגום, אבל אין לה מה לבשר, אין לה מה לחדש לעמי אירופה דבר שכבר לא היה ידוע להם.

מכאן שספרותנו, במידה שהיא גדולה ושיש לה מה לבשר, כמעט ולא נתונה לתירגום. והספרות הישראלית, שקל באופן יחסי לתרגמה, משום שהיא אינה פונה לאמנות, היא בחינת אמנות פתוחה שאינה מחדשת הרבה.

ה. הספק והפסוק בלשון הקודש מקרבים את הספרות לשערי האלם

בפתח דברי רמותי, שדווקא סופרים יהודיים, הן בלועזית והן בעברית, הקדימו את הספרות האירופית בנושא אחד, כוונתי להתקרבות השפה למלכות השתיקה. המקרה קאפקא ידע. מתוך יאוש גזר קאפקא על גניזת ספריו. פחות ידועים שני מקרים אחרים, זה של ה. ברוד וזה של קארל קראוס.

בספרותנו ישנן תעודות מועזעות המעידות על יאוש של הסופר משפתו. השפה אינה התגלות בכיוון לטראנסצנדנטי. זה ידע ביאליק, ומסתו „גילוי וכיסוי בלשון” מוכיחה; מעיידים על זה כמה משיריו המאוחרים ושתיקתו.

למבוי סתום של הלשון הגיע גם גנסיין. כמה מסיפורי עגנון ושירי פוגל מתקרבים לנקודת האפס של ההבעה הלשונית. בדומה לכך מעידים שירי גרינברג המאוחרים על רגישות בלתי רגילה לגבולות ההבעה הלשונית אין אני בטוח אם השירה הישראלית מבינה לאותות אתראה שבספרותנו החדשה. שני תפקידים עיקריים רואה אני לפני הספרות הישראלית: (א) שהיא תדע להעריך נדבעי את חובותיה כלפי ירושתה הרוחנית הכבירה והמחייבת; (ב) שהיא תקבל מתוך ענוה וחיבה את מגבלותיה הטבעיות העשויות להיפך למקור של עושר אמיתי ולגיטימי. ואז, אם נקשיב לקולה של ארצנו הקטנה וללשונו, אפשר שהארץ ושפתה יעניקו לנו שוב ספר גדול.